



Regesten der in den Handschriftenbänden Acta Unitatis Fratrum I–IV überlieferten Texte, bearb. v. Joachim Bahlcke, Jindřich Halama, Martin Holý, Jiří Just, Martin Rothkegel, Ludger Udolph (Acta Unitatis Fratrum. Dokumente zur Geschichte der Böhmisches Brüder im 15. und 16. Jahrhundert, Bd. 1), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2018, ss. 524, ISBN 978-3-4471-0982-6.

Czternaście tomów dokumentów dotyczących dziejów braci czeskich, stanowiących osobny *corpus* już od drugiej połowy w XVI w., musiało czekać na swoją edycję kilka wieków. Nie oznacza to, że historycy nie sięgali do tych dokumentów – warto tu wymienić przynajmniej dwóch autorów i ich dzieła. Są to cztery tomy publikacji Jaroslava Bidly¹ oraz prace Josepha Th. Müllera². Były też próby publikowania znacznych fragmentów tych źródeł³. Tym razem mamy jednak do czynienia z realizacją niezwykle ambitnego projektu, bo publikacji wszystkich 14 tomów zbioru, który nazwano „Acta Unitatis Fratrum”. Na razie ukazał się drukiem jeden tom, który jest przedmiotem recenzji, ale planowane są kolejne. Stało się to możliwe dzięki współpracy historyków czeskich z historykami niemieckimi oraz instytucji naukowych, które ten projekt wsparły.

Wydawcy stanęli wobec trudnej decyzji, w jakiej formie uprzystępnąć czytelnikom materiał źródłowy zawarty w owych 14 tomach, liczący łącznie ok. 10 000 stron. Były tu dwie możliwości: pierwsza to tradycyjna edycja źródeł *in extenso*, naturalnie z całym aparatem krytycznym, a druga to ograniczenie się do obszernych regestów i udostępnienie oryginalnych źródeł w formie zdigitalizowanej. Wydawcy zdecydowali się – i chyba słusznie – na ten drugi wariant. Dodajmy tu jednak, że nie ograniczyli się oni do samych regestów, lecz edycję uzupełnili informacjami o wcześniejszych publikacjach, jeśli takie były, i co jeszcze ważniejsze, kto w literaturze konkretny dokument już wykorzystywał. Gdy brakło tytułu dokumentu, korzystano z incipitów.

Edycja ukazuje się w osobnym tomie w języku czeskim i w osobnym tomie w języku niemieckim. Przedmiotem tej recenzji jest tom w języku niemieckim. Doczekał się on obszernej i wnikliwej recenzji znawcy tej problematyki – Pawła Krasa⁴. Nie zwalnia to naturalnie recenzenta, aby zapoznać również czytelnika „Zapisek Historycznych” z zawartością i walorami poznawczymi tego tomu, zwłaszcza że zarówno husyci

¹ Jaroslav BIDLO, *Jednota bratrská v prvním vyhnání*, č. 1–4, Praha 1900–1932.

² Joseph Th. MÜLLER, *Geschichte der Böhmisches Brüder*, Bd. 1–3, Herrnhut 1922–1931.

³ *Akty Jednoty bratrské*, sv. 1–2, wyd. Jaroslav BIDLO, Brno 1915–1923; *Quellen zur Geschichte der Böhmisches Brüder vornehmlich ihren Zusammenhang mit Deutschland betreffend*, hrsg. v. Anton GINDELY, Wien 1859 (Fontes Rerum Austriacarum, Abt. 2: Diplomataria et Acta, Bd. 19).

⁴ Recenzja autorstwa Pawła Krasa opublikowana została w: *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 63: 2019, s. 263–269.

w XV w.⁵, jak i bracia czescy w XVI i XVII w.⁶ zapełnili kilka kart w dziejach Wielkiego Pomorza.

Na treść tomu składają się trzy części. Część A (s. 17–29) poświęcona jest przedstawieniu w zarysie historii reformacji w Czechach ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Jednoty Braci Czeskich oraz charakterystyce 14-tomowego zbioru dokumentów, akt i korespondencji „Acta Unitatis Fratrum”. Z kolei w części B (s. 30–67) scharakteryzowano rękopisy już tylko tomów 1–4 tych akt (które stanowiły materiał źródłowy w recenzowanym tomie), ich zawartości tematycznej oraz chronologicznego zakresu. I wreszcie część C (s. 68–464), obejmująca regesty dokumentów nr 1–97. W tomie zawarto również bardzo rozbudowaną bibliografię (archiwalia, stare druki, edycje źródłowe i opracowania) oraz indeksy osób i miejscowości oraz konkordancję biblijną.

Powróćmy jeszcze do szczegółowych informacji, w jakie zaopatrzyli ten tom wydawcy. Ważna jest tam wiadomość o liczebności ruchu wyznaniowego braci czeskich. Około roku 1480 było od 1000 do 2000 wyznawców tej religii, a na przełomie XV i XVI w. – ok. 10 000 (s. 22). Stanowili oni tylko skromną część ogółu społeczeństwa czeskiego, która w swej masie należała do Kościoła katolickiego i Kościoła utrakwistów udzielającego komunii pod dwiema postaciami (łac. *sub utraque specie*) nazywanych też kalikstynami (łac. *calix* – kielich), umiarkowanego odłamu husytów. Mimo wszystko bracia czescy stanowili trzeci Kościół pod względem liczby wiernych.

Bracia czescy aż do lat trzydziestych XVII w. odgrywali znaczącą rolę w życiu religijnym i kulturalnym Czech i Moraw, ale również Polski. Pierwotny program braci czeskich, który później ewoluował, miał charakter utopijny. Poszczególne zbory wiernych miały być zbudowane na zasadzie ewangelicznej równości społecznej i ubóstwa. Bliski był im kult pracy fizycznej. Bracia czescy byli przeciwni rozwiązywaniu konfliktów społecznych na drodze przemocy i wojny, stąd unikali służby wojskowej i pełnienia wysokich urzędów.

Autorzy wstępu zwracają uwagę na kilka niezwykle ważnych dat w dziejach braci czeskich, a także protestantyzmu czeskiego. W roku 1547 pod Mühlbergiem cesarz Karol V rozgromił wojska książąt protestanckich tworzących związek szmalkaldzki. Fakt ten ośmielił brata Karola V, króla rzymskiego Ferdynanda I do wydania kilku dekretów, które zmuszały braci czeskich do konwersji na katolicyzm, ewentualnie na utrakwizm, lub opuszczenia kraju. Wówczas udało się na emigrację ok. 1000 braci czeskich, którzy osiedlili się głównie w Wielkopolsce oraz Prusach Królewskich i Książęcych. W roku 1557 było w Wielkopolsce 30 parafii braci czeskich, a w roku 1570 istniało 70 parafii tych wyznawców⁷. Naturalnie ich członkami nie byli tylko czescy emigranci,

⁵ Josef MACEK, *Husyci na Pomorzu i w Wielkopolsce*, red. Ewa MALECZYŃSKA, tł. Danuta REYCHMAN, Warszawa 1955.

⁶ Janina WALUSZEWSKA, *Bracia czescy*, [in:] *Szkice toruńskie (XIII–XVIII w.)*, red. Stanisław HOSZOWSKI, Warszawa 1957, s. 172–185; Grzegorz BIAŁUŃSKI, *Czy Prusy Książęce były krajem tolerancyjnym? Przypadek braci czeskich*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 2004, nr 2, s. 131–145 (tam literatura przedmiotu); Janusz MAŁŁEK, *Relacja Jana Funcka z synodu w Koźminku w roku 1555 (przyczynek do kontaktów protestantów z Prus Książęcych, Polski i Czech)*, *Zapiski Historyczne*, t. 80: 2015, z. 3, s. 51–62.

⁷ Janusz MAŁŁEK, *Zarys dziejów Reformacji w Wielkopolsce*, [in:] idem, *Polska w Europie nowożytnej. Studia i szkice (Opera selecta, vol. 5)*, Toruń 2019, s. 193–194.

lecz przede wszystkim ludność polska. Bardzo ważną datą w dziejach protestantyzmu czeskiego było przyjęcie w roku 1575 przez utrakwistów, luteranów i braci czeskich wspólnego wyznania – *Confessio Bohemica*. Dokument ten przypominał „zgodę sandomierską” z roku 1570 przyjętą wspólnie przez polskich kalwinistów, luteranów i braci czeskich. *Confessio Bohemica* została potwierdzona listem majestatycznym cesarza Rudolfa II w roku 1609. Dokument ten był niezwykle ważny dla braci czeskich, bo oznaczał prawną legitymację do funkcjonowania ich Kościoła. Ponadto wydawcy „Acta Unitatis Fratrum” przywołują datę 8 XI 1620 r., dzień bitwy na Białej Górze między siłami czeskich protestantów a wojskami koalicyjnymi katolickich Habsburgów. Klęska tych pierwszych spowodowała kolejną emigrację, tym razem ok. 100 000 ewangelików, w tym 5000–6000 braci czeskich (s. 25). Ci ostatni szukali schronienia w Wielkopolsce, ale także w Saksonii, Łużycach i na Węgrzech. Emigracja ta nastąpiła w latach trzydziestych XVII w. i oznaczała koniec egzystencji Jednoty Braci Czeskich w ich macierzystym kraju. Najdobitniej wyraził to najwybitniejszy myśliciel i uczonec, biskup Kościoła braci czeskich na wygnaniu Jan Amos Komeński (1592–1630) w książce pt. *Kšaft umírající matky Jednoty bratské* (1650), czyli *Testament umierającej matki Jednoty Brackiej*. W latach 1642–1648 Komeński mieszkał w Elblągu, a w roku 1645 wziął udział w Colloquium Charitativum w Toruniu, którego celem było pojednanie katolików, luteranów, kalwinistów i braci czeskich, co jednak zakończyło się porażką⁸.

Wydawcy, kreśląc zarys dziejów Kościoła braci czeskich, wspominają także o odnowieniu ich ruchu religijnego przez Mikołaja Ludwika von Zinzendorfa (1700–1760) z Herrenhut i jego działalności misyjnej w świecie⁹, i wreszcie o ponownym odkryciu przez społeczeństwo czeskie w pierwszej połowie XIX stulecia kulturalnego dziedzictwa Jednoty Brackiej.

Końcowy fragment części A publikacji wydawcy poświęcili ogólnej charakterystyce 14-tomowego korpusu rękopisów „Acta Unitatis Fratrum”, który powstał w latach 1548–1589 i liczy – jak wspomnieliśmy – ok. 10 000 stron w formacie czwórki. Co musi uderzać czytelnika, to fakt, że przywódcy braci czeskich zadbali o przekazanie potomności rzetelnych informacji o swoim ruchu religijnym. Wydawcy sądzą, że zebrany w tych tomach materiał źródłowy miał w przyszłości służyć do napisania dziejów braci czeskich. Z 14 tomów aż osiem było dziełem byłego studenta uniwersytetów w Królewcu i Wittenberdze, a potem biskupa Jana Blahoslava (1523–1571). On to pracowicie odpisywał wszelakie dokumenty, akty i listy, traktaty teologiczne czy polemiki dotyczące dziejów braci czeskich. Wydawcy tomu przekazują także informacje o losach wspomnianego korpusu, który szczęśliwie przetrwał do naszych czasów.

⁸ Zob. ostatnio Manfred RICHTER, *Johann Amos Comenius und das Colloquium Charitativum von Thorn 1645. Ein Beitrag zum Ökumenismus*, red. Roman MNICH (Labyrinth, t. 1), Siedlce 2013; Janusz MAŁEK, *Tęsknota za jednością. Colloquium Charitativum w Toruniu w roku 1645. Uwarunkowania polityczne i religijne*, [in:] idem, *Reformacja i protestantyzm w Polsce i Prusach (XVI–XX w.)* (Opera selecta, vol. 4), Toruń 2012, s. 157–170.

⁹ Zob. ostatnio Dietrich MEYER, *Z Herrnhut w Nowy Świat. Daniel Ernest Jabłoński – towarzysz Nicolause Ludwiga von Zinzendorfa i wygnańców morawskich*, [in:] *Budowanie mostów. Daniel Ernest Jabłoński w Europie wczesnego Oświecenia*, red. Joachim BAHLCKE, Bogusław DYBAŚ, Hartmut RUDOLPH, Leszno 2010, s. 189–201.

W części B edycji najważniejsze dla użytkownika tomu są informacje zawarte na stronach 55–62, mianowicie lista publikowanych regestów w układzie chronologicznym, a nie jak w części C, gdzie przy publikacji trzymano się ściśle układu przyjętego w rękopiśmiennych tomach „Acta Unitatis Fratrum”. Publikowany tom w części C zawiera 97 dokumentów z lat 1443–1545, czyli od klęski radykalnego skrzydła husytów, jakim byli taborcy, aż po lata życia Jana Blahoslava. Zdecydowaną przewagę mają tutaj dokumenty z XV w., bo jest ich aż 85.

Polscy badacze z niecierpliwością będą czekać na kolejne tomy tego wydawnictwa, te, które będą zawierać dokumenty już z okresu pobytu i działalności braci czeskich w naszym kraju. Wydawcom pierwszego tomu „Acta Unitatis Fratrum” należy się uznanie za tak pracowite i staranne przygotowanie tej edycji.


Janusz Małek*

 <https://orcid.org/0000-0002-9134-0136>

BIBLIOGRAFIA

- Bahlcke, Joachim, Jindřich Halama, Martin Holý, Jiří Just, Martin Rothkegel and Ludger Udolph, eds. *Regesten der in den Handschriftenbänden Acta Unitatis Fratrum I–IV überlieferten Texte*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2018.
- Białyński, Grzegorz. “Czy Prusy Książęce były krajem tolerancyjnym? Przypadek braci czeskich.” *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* (2004) issue 2: 131–145.
- Bidlo, Jaroslav, ed. *Akty Jednoty bratrské*, vol. 1–2. Brno: Histor. Komise při Matici moravské, 1915–1923.
- Bidlo, Jaroslav. *Jednota bratrská v prvním vyhnanství*, vol. 1–4. Praha: nakl. české společnosti nauk, 1900–1932.
- Gindely, Anton, ed. *Quellen zur Geschichte der Böhmishe Brüder vornehmlich ihren Zusammenhang mit Deutschland betreffend*. Wien: K. k. Hof- u. Staatsdruckerei, 1859.
- Kras, Paweł. Review of *Regesten der in den Handschriftenbänden Acta Unitatis Fratrum I–IV überlieferten Texte*, by Joachim Bahlcke, Jindřich Halama, Martin Holý, Jiří Just, Martin Rothkegel and Ludger Udolph. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 63 (2019): 263–269.
- Macek, Josef. *Husyci na Pomorzu i w Wielkopolsce*. Edited by Ewa Maleczyńska, translated by Danuta Reychman. Warszawa: Książka i Wiedza, 1955.
- Małek, Janusz. “Relacja Jana Funcka z synodu w Koźminku w roku 1555 (przyczynę do kontaktów protestantów z Prus Książęcych, Polski i Czech).” *Zapiski Historyczne* 80/3 (2015): 51–62.
- Małek, Janusz. “Tęsknota za jednością. Colloquium Charitativum w Toruniu w roku 1645. Uwarunkowania polityczne i religijne.” In Janusz Małek. *Reformacja i protestantyzm w Polsce i Prusach (XVI–XX w.)*, 157–170. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012.

* Instytut Historii i Archiwistyki, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

 jm@umk.pl

- Małek, Janusz. "Zarys dziejów Reformacji w Wielkopolsce." In Janusz Małek. *Polska w Europie nowożytnej. Studia i szkice*, 189–200. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2019.
- Meyer, Dietrich. "Z Herrnhut w Nowy Świat. Daniel Ernest Jabłoński – towarzysz Nicolausa Ludwiga von Zinzendorfa i wygnańców morawskich." In *Budowanie mostów. Daniel Ernest Jabłoński w Europie wczesnego Oświecenia*, edited by Joachim Bahlcke, Bogusław Dybaś and Hartmut Rudolph, 189–201. Leszno: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. J. A. Komeńskiego, 2010.
- Müller, Joseph Th. *Geschichte der Böhmischen Brüder*, vol. 1–3. Herrnhut: Verlag der Missionsbuchhandlung, 1922–1931.
- Richter, Manfred. *Johann Amos Comenius und das Colloquium Charitativum von Thorn 1645. Ein Beitrag zum Ökumenismus*. Edited by Roman Mnich. Siedlce: Stowarzyszenie Tutajteraz, Instytut Neofilologii i Badań Interdyscyplinarnych Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, 2013.
- Waluszewska, Janina. "Bracia czescy." In *Szkice toruńskie (XIII–XVIII w.)*, edited by Stanisław Hoszowski, 172–185. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957.

